

کتابشناسی

دکتر توفیق سبحانی

شهلا پروین زاد

الف: آثار تألیفی

* تأثر حافظ از عراقی و سعدی

مؤلف: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، مؤسسه پیک ترجمه و نشر، ۱۳۶۸، ۲۳۷ ص، رقعی.

استاد سبحانی معتقد است که حافظ در غزلیاتش از سعدی و عراقی تأثیر پذیرفته و قرابتی لفظی و معنوی بین اشعار حافظ و دو شاعر دیگر به چشم می خورد. وی برای اثبات این نظر، دیوان هر سه شاعر را مطالعه و بررسی کرده و با ارایه نمونه ها، تأثیر پذیری حافظ از برخی اشعار سعدی و عراقی را نشان داده است. البته آنچه در این رساله مورد بررسی و دقت قرار گرفته، تأثیرات ظاهری و معنوی به طور اعم است و درباره این که، این تأثیرات از لحاظ صنایع ادبی جزو کدام دسته و مضمون چه نام و لقبی است، سخنی به میان نیامده است.

تأثر چیست؟ / توارد / سرقت یا رونوشت برابر اصل / درباره این رساله / اختلاف روش کار ما در سعدی و عراقی / روش کار / طریق مراجعه به رساله / تأثر حافظ از عراقی / تأثر حافظ از سعدی / و «تأثرات حافظ در قصاید و مثنوی ها از سعدی» عناوین فهرست اثر را تشکیل می دهند.

نبی هادی، پرفسور یاشار نوری نوز ترک، یاشار کمال و مصطفی عالی افندی به فارسی زبانان است. زمینه دیگر کار استاد در تألیف و ترجمه، معطوف به شخصیت های عرفانی - ادبی و آثار آنان بوده است. جنبه دیگر کار استاد، تهیه گزیده آثاری از برخی شعرای نامدار ایران، و نیز ۹ عنوان کتاب در زمینه نظم و نثر فارسی و تاریخ ادبیات ایران، به عنوان کتاب درسی در رشته زبان و ادبیات فارسی برای دانشجویان دانشگاه پیام نور است. از استاد سبحانی همچنین مقالات متعدد پژوهشی در زمینه های ادبی، عرفانی و فرقه های متصوفه در نشریات معتبر به چاپ رسیده است.

در کتابشناسی حاضر، برای سهولت کار و آگاهی از آثار استاد، مطالب را در پنج بخش مجزا بدین شرح آورده ایم.

الف - آثار تألیفی

ب: ترجمه ها

ج: گردآوری، اهتمام، تصحیح، توضیح، مقدمه و اضافات.

د: انتخاب و شرح متن

ه: آثار در دست انتشار

دکتر توفیق سبحانی از جمله اساتید و پژوهشگران پرکاری است که امر دشوار «دقت و سرعت» در کار تحقیق، ترجمه و تدریس را به خوبی عهده دار شده است. قطعاً بحث با ادبیات فارسی یار بوده که جوانی پرشور، آذری زبان، با انگیزه، علاقه مند و آگاه به زبان و ادب فارسی، از خطه دلاور خیز و ادب دوست آذربایجان قد برافزاد تا ایرانیان را از گنجینه های ادب فارسی در سرزمین های دور و نزدیک باخبر سازد.

زحمتی که استاد سبحانی با صرف وقت بسیار و پشتکاری مثال زدنی در راه کشف و ثبت فهرست نسخ خطی فارسی در کتابخانه های ترکیه و هند کشیده، به راستی قابل تقدیر است. از همت اوست که اکنون پنج دفتر پر بار از کتاب های خطی فارسی کتابخانه های ترکیه و هند فراهم شده و این کار، نشان دهنده وطن دوستی و عشق عمیق استاد به میراث گرانقدر فرهنگی این سرزمین است.

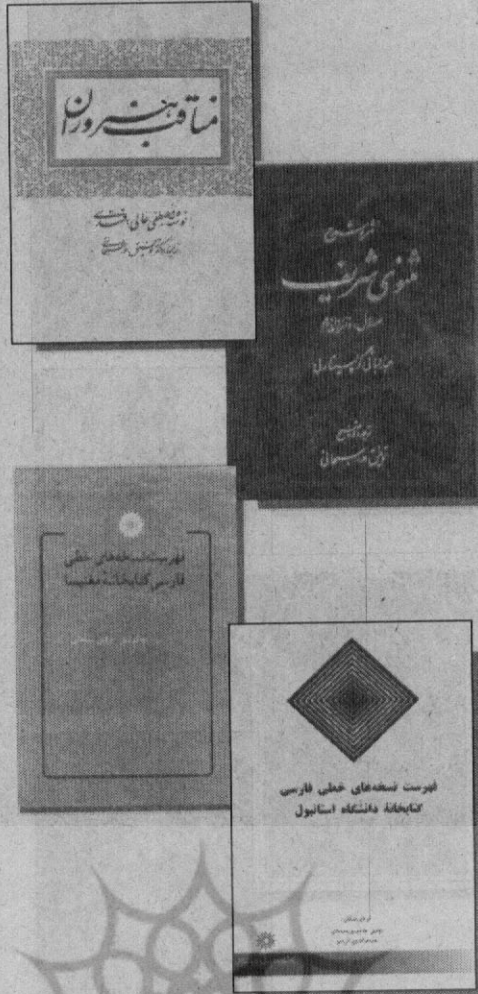
خدمت دیگر استاد، معرفی برخی از نامداران فرهنگ و ادب کشور ترکیه و هند به فارسی زبانان و ترجمه آثار نویسندگان و پژوهشگران برجسته ای چون: استاد عبدالباقی گولپینارلی، محمود مقال،

* فهرست نسخه های خطی کتابخانه های ترکیه

تألیف: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۳، ۶۴۳ ص، وزیری. مؤلف در دیباچه این اثر می نویسد: روزگاری کمر همت بسته بودم تا یک تنه فهرست کتاب های خطی سی کتابخانه های ترکیه را فراهم کنم؛ سال ها این کار را دنبال کردم، ارمغان هایی هم از سفرهایم آوردم. این فهرست هم از آن کارهایی است که طی مسافرت های متناوب فراهم آمده است. بعضی از آنها از کتابخانه های استانبول و برخی دیگر از شهرهای دور و نزدیک ترکیه است که در آن روزها کتابخانه هایش نظم و سامانی نداشت. نگارنده آن زمان معتقد بود که این گونه فهرست که دست افزار اولیه هر گونه تحقیق علمی، فرهنگی و تاریخی است، هر چه سریع تر باید تهیه گردد، هر چند هنوز هم بر همان اعتقاد است، اما در اثنای کار دریافته است که ادامه این تحقیق آن چنان خردکاری نیست که بتوان بدون پشتوانه به منزل مقصود رساند. آنچه مسلم است این است که در میان این کتاب ها، که بیار قرون بر آنها نشسته، آثاری نهفته است که بسیاری از دانشمندان سال ها به دنبال آنها گشته و یافته اند؛ کتاب هایی که اگر محقق تصحیح و چاپ آنها را و وجه همت خود کند، زوایای ابهام آلود بسیاری از مجهولات تاریخی و فرهنگی منور می گردد. دکتر سبحانی در این فهرست، نخست اطلاعاتی درباره کتابخانه ها به دست داده، سپس مشخصات کتابشناسی اثر را ارایه کرده است.

* نگاهی به تاریخ ادب فارسی در هند

تألیف: دکتر توفیق سبحانی، چاپ اول، تهران، انتشارات دبیرخانه شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی، ۱۳۷۷، ۷۲۴ ص، وزیری. دکتر سبحانی در این اثر، ضمن شناسایی نسخه هایی از تاریخ نفوذ زبان توانمند فارسی در شبه قاره هند و یادکردی از نخستین شاعران فارسی گویان و نیز شاعران هر دوره، کار خود را از دوره نویان تا پایان سلسله تیموریان هند در ۹ فصل به تفصیل شرح کرده است. وی در این مسیر، به موضوع تصوف در هند پرداخته و درباره سلسله «شیشه» و آداب و ارکان آن سلسله، مفصل تر سخن گفته است. به تعبیر دبیر شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی، مزیت این کتاب، یکی مستند بودن و دیگر زبان شسته و رفته ای است، که مؤلف در بیان آن به کار برده است و نقص کتاب در آن است که نویسنده از بسیاری از مراکز عمده زبان و ادبیات فارسی نظیر دکن، بنگال، راجستان، گلکنده و... و همچنین، از سلسله های نامداری چون: «ارز مشایان، قطب شاهیان و... یادی نکرده است. نکته در خور ذکر آن است که استاد سبحانی خود

بر این موضوع وقوف داشته و در مقدمه خود تحت عنوان «چند کلمه» همه مضایق، دشواری ها و کاستی ها را بر شمرده است. ذکر پاره ای از دیدگاههای وی درباره دشواری کار پژوهش در هند و موقعیت زبان و ادب فارسی در آن کشور، خالی از لطف نیست. می نویسد: این کتاب در واقع کتابی مختصر و دم دستی است که به دو منظور فراهم شده است. یکی آشنا شدن شخصی نگارنده با جو ادبی محیطی که روزگاری کوس برابری بازادگاه ادب فارسی می زد... و دیگر، به منظور یافتن کتابی و دیوانی که بتواند در اوقات فراغ، دستی به سر و صورت آن بکشد و به صورتی به هموطنان ارمغان بیاورد... مؤلف به نقص کار خود واقف است و می داند که وقتی از هند و تاریخ ادبیات فارسی در آن دیار سخن به میان می آید، نباید فقط چشم به دهلی و اگره دوخته شود و سلسله های به تخت نشسته در این دو شهر را مورد توجه قرار دهد، بلکه شمال و جنوب و شرق و غرب و مرکز هند هم ولو به اجمال باید بذل توجه شود. انصافاً جمهوری اسلامی در راه گسترش زبان فارسی از هزینه ایابی نکرده است. متأسفانه این حقیقت را باید گفت که در این راه از برنامه صحیح استفاده نشده است... و حوزه دینی در هند در زمینه های آموزشی موفق تر عمل کرده، گمان می کنم که ملاط عشق و ایمان در این توفیق مؤثرتر است.

* فهرست مجموعه فورت ویلیام کالج کلکته در کتابخانه آرشیو ملی هند - دهلی نو

مؤلف: توفیق سبحانی، محمدرضا نصیری (ضمیمه شماره ۸ نامه فرهنگستان، تهران)، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۷۹، ۴۹ ص، وزیری.

فهرست حاضر، شامل بخشی از فهرست نسخه های خطی مجموعه ای است که روزگاری در کالج فورت ویلیام کلکته محفوظ بوده است. در این فهرست نسخ خطی در موضوع های گوناگون معرفی شده اند.

کالج فورت ویلیام را مارکز ولسلی در سال ۱۸۰۰ میلادی تأسیس کرد. این کالج رفته رفته به یکی از مراکز مهم شرق شناسی بدل شده است. استاد سبحانی فهرست حاضر را با یاری پرفسور محمد اسلم خان، مدیر گروه ادبیات فارسی دهلی و با مراجعه به آرشیو ملی هند و مقابله اصل نسخه ها با نسخه فراهم شده توسط دکتر راجش کومار پرتی تهیه کرده و اطلاعات لازم را بر آنها افزوده، فهرستی کامل تر فراهم آورده است.

در این فهرست، عناوین و مشخصات کتاب شناسی ۱۳۲ اثر خطی فارسی ذکر شده است.

* زندگی نامه مولانا جلال الدین محمد بلخی رومی

مؤلف: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، نشر قطره، ۱۳۸۴، ۳۰۶ ص، رقعی.

دکتر سبحانی در این اثر، طی هشت بخش، با نگاهی به تاریخ، زمانه و زمینه های اجتماعی و فرهنگی تولد مولانا در قرن هفتم هجری، حوادث خونبار و دهشتناک حمله مغول به ایران و دیگر سرزمین های اسلامی را مطرح ساخته، سپس با اشاره به شهر قونیه و تحولات آن، طرح کلی از اوضاع آشفته آن روزگار را در ذهن خواننده ترسیم می کند تا او دریابد که مولانا در چه روزگاری می زیسته و نبوغ او در چه حدی بوده که توانسته است شاهکارهای بی نظیر خود را در آن شرایط غیر قابل تحمل و دوزخی برای بشر امروز به یادگار گذارد. استاد سبحانی در بخشی دیگر از کتاب، منابع خواندنی درباره مولانا و طریقه مولویه را بر شمرده و سپس به مهاجرت خانواده او به قونیه پرداخته و آنگاه واپسین روزهای حیات مولانا و عقیده او را درباره مرگ بیان کرده است. عناوین بخش های دیگر کتاب چنین است: دیدگاه های مولانا / معاصران مولانا / آثار مولانا / آثار منسوب به مولانا / و «گزیده آثار مشهور و منظوم مولانا»

ب: ترجمه ها

اثر: عبدالقادر بغدادی - کارل. گ. زالمان.
ترجمه و تعلیق توفیق سبحانی. چاپ اول،
تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۶۶۶ ص،
وزیری.

کتاب حاضر را عبدالقادر بغدادی (۱۰۳۰ -
۱۰۹۳ هـ. ق.)، عالم عربی الاصل در قرن یازدهم
هجری به ترکی نوشته است. در اواخر قرن نوزدهم
میلادی، کارل زالمان، خاورشناس روس با یکی دو
مقدمه کوتاه به آلمانی، آن را در پترسبورگ تصحیح
کرده و به چاپ سپرده است. بر این اثر، دکتر
سبحانی، کارل زالمان (مصحح کتاب) و دکتر علی
رواقی هر یک مقدمه ای نوشته و نکات ارزنده ای را
پیرامون زندگی عبدالقادر بغدادی، شاهنامه و این
اثر یادآوری کرده اند. محتوای کتاب همان است که
زالمان تصحیح کرده، اما ترتیب آن، که امروزی شده
است، ترتیبی است که دکتر علی رواقی معین کرده
است. برخی از عناوین این اثر چنین است:

توضیحی مختصر درباره نام‌ها / جدول تطبیقی
ابیات گزارش با متن اصلی / ابیاتی که گوینده آنها
معلوم نیست / و «لغاتی که در لابه لای کتاب آمده»

* نشر و شرح مثنوی شریف

اثر: عبدالباقی گولپینارلی، ترجمه و توضیح:
توفیق سبحانی - دوره سه جلدی - چاپ دوم،
تهران، سازمان انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد
اسلامی، ۱۳۷۴، ۸۶۰ + ۸۲۸ + ۹۷۷ صفحه،
وزیری.

استاد عبدالباقی؛ محقق شهیر ترک، آثار فراوانی
پدید آورده که یکی از بهترین آنها، نشر و شرح مثنوی
به زبان ترکی و برای استفاده ترک زبانان بوده است.
دکتر سبحانی این اثر را به دلیل دقت بیش از حد
عبدالباقی و زبان شسته رفته ای که وی در گزارش
خود از مثنوی داشته، به زبان فارسی ترجمه کرده
است تا از این طریق، فارسی زبانان نیز با محتوای
مثنوی مولانا بیشتر آشنا شوند. دکتر سبحانی در
چاپ نخست، اساس کار را متن نیکلسون قرار داده
و متن استاد عبدالباقی را تابع ترتیب ابیات نیکلسون
گرفته بود، اما در این چاپ، اساس را نسخه مثنوی
مورخ ۶۷۷ قونیه قرار داده، ابیات متن مثنوی را با
تصحیح نیکلسون مطابقت داده است. عبدالباقی
در این اثر به ترتیب، ابتدا متن مثنوی، سپس ترجمه
و آنگاه شرح خود را آورده است.

* طبل حلبی

اثر: یاشار کمال. ترجمه: دکتر توفیق سبحانی.
چاپ اول، تهران، نشرنی، بی تا، ۱۳۰ ص، پالتویی
کوتاه.

* تصوف در یکصد پرسش و پاسخ

اثر: عبدالباقی گولپینارلی. ترجمه: دکتر توفیق
سبحانی. تهران، مؤسسه فرهنگی نشر دریا، ۰۶،
ص، وزیری.

کتاب حاضر، همانگونه که از عنوان آن
پیداست، واقعاً به صورت پرسش و پاسخ مطرح
بوده است. پرسش‌ها را ظاهر آلبینی ایرانی از استاد
عبدالباقی محقق ترک پرسیده و وی به آن پرسش‌ها
پاسخ داده و پس از ویرایش به چاپ سپرده است.
مترجم در مقدمه خود بر این اثر، معترف است
که: «برخی از مطالب مندرج در کتاب‌های استاد
عبدالباقی، مستقیماً به ادب و عرفان ایرانی ارتباط
ندارد، اما گمان ندارم کسی یا کسانی باشند که
نخواهند مقداری اطلاعات متفرقه درباره ادب
عرفان کشور همسایه مان ترکیه یا دیگر کشورها
اسلامی در لابلاي مطالب دست اول کسب کنند
استاد سبحانی می‌افزاید: «مؤلف مرحوم، تنها
قاضی رفته تنها به اوراقی از مآخذ سرزده که برا
متهم جلوه دادن تصوف فراهم آمده اند.»

با این همه، مرحوم عبدالباقی در پیشگفتار خود
بر این اثر، معتقد است که «احکامی که صادر کرده
همه بی طرفانه و مستند است. نه گفته‌ام که در دین
مبنای دین است و نه مدعی شده‌ام که در دین چنین
ذوق و نشئه ای وجود ندارد. موضوع سنگین
توضیح آن دشوار است» کتاب تصوف در یکصد
پرسش و پاسخ و در ۱۲ بخش سامان یافته است

* مولانا جلال الدین

تألیف: عبدالباقی گولپینارلی. ترجمه
توضیحات، دکتر توفیق سبحانی. چاپ سوم، تهران
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، (چاپ
اول، ۱۳۶۳)، ۵۰۶ ص، وزیری.

در این اثر، استاد عبدالباقی، محقق ژرف اندیش
ترک، زندگی، فلسفه و آثار مولانا جلال الدین بلخ
را طی چهار بخش و ۱۴ فصل، بدین ترتیب شرح
کرده است: اوضاع آناتولی در قرن هفتم هجری
تصوف (زهده در اسلام) / تحول در مولانا / و «ش»
از دیدگاه مولانا، مؤلف در دیباچه ای که بر چهره
اول این کتاب نوشته، آورده است: «نوشته‌ها
کتاب‌هایی که تاکنون در زبان ما (یعنی ترکی)
درباره انسان بزرگ، حکیم و شاعر برجسته شرق
مولانا جلال الدین - به رشته تحریر درآمده، هر
رو نویسی از یکدیگر است و چیزی جز توده انبیا
کلمات نیست. کتاب‌های اصلی مورد مطالعه
نگرفته، اطلاعات مندرج در آنها از صافی انت
نگذشته، و بیش از همه اینها؛ آثار شخص مولانا
دیدگاه اندیشه به هیچ وجه مورد تحلیل واقع نشده
و موقعیت و ارزش آنها در زمان مولانا آشکار
است. در این کتاب، برای انجام چنین کار

«کمال صادق گوچلی» نام نه چندان آشنای
نویسنده چیره دست ترکی است که بیشتر با نام
قلمی اش «یاشار کمال» در جهان شهره است. او در
سال ۱۹۲۲ یا ۱۹۳۶ در چوکورا، دیده به جهان
گشود. چهار ساله بود که پدرش در برابر دیدگان او
به ضرب خنجر مردی به نام «یوسف کرد» در محراب
عبادت به خاک و خون غلطید و او در ناگزیری
عسرت، به عمویش پناه برد. یاشار بینایی یک
چشمش را در حادثه ای از دست داد و زود هنگام و
در کودکی با فقر و گرسنگی آشنا شد. یاشار کمال
دوره دبستان را در «قدیرلی» و سال دوم دبیرستان را
در «عدنه = آدانا» به پایان رساند و در هشت سالگی،
تلخی‌های زندگی خود و اطرافیان را در «بیاتی‌ها
= شعرهای محلی» فریاد زد. او قبل از نویسندگی
شاعری را آغاز کرد و پا به پای شاعری، به دنبال نان
خود و خانواده اش دوید. عملگی، گونی بافی،
برنجکاری، کفاشی، عربضه نویسی و میرایی او را
با فقر و حرمان و گره‌های کور جامعه اش آشنا کرد و
چنین بود که کوشید هنرش را در خدمت مردم قرار
دهد. استاد سبحانی در طلیعه اثر آورده است: نام
اصلی این داستان، «تنکه» است. تنکه، یعنی حلبی،
که در این داستان به جای طبل و دهل به دست گروهی
خوش استقبال و بد بدرقه به کار گرفته شده، اما به
خاطر ارایه کامل مفهوم تنکه، ترجمه را «طبل حلبی»
انتخاب کرده است.

نیافته ای کوشیده ایم.»

استاد سبحانی در مقدمه خود بر این اثر، ضمن شرح راه دشواری که برای ترجمه این اثر پیموده، زندگینامه و آثار عبدالباقی را همراه تصویر وی ارائه کرده است.

* مولویه بعد از مولانا

اثر: عبدالباقی گولپینارلی. ترجمه: دکتر توفیق سبحانی چاپ اول، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۶۶، ۷۴۲ص، وزیری.

جریان فرهنگی نیرومندی که مولانا در زندگی پس از خود بر جای نهاده، تأثیر ژرف و شگرفی در جامعه و جان انسان ها نهاده است. در میان آثار متعددی که درباره زندگی و اشعار و آثار مولانا نوشته شده، به ندرت کسی به جریان مولویه پس از مولانا پرداخته است. حرف درستی است که ایرانیان خاندان مولانا را از حسین خطیبی یا کمی پیشتر آغاز می کنند و تا سلطان ولد پسر مولانا و حداکثر تا ولوعارف چلبی «پسر سلطان ولد و نوه مولانا» بیشتر نمی روند. بعضی از اهل تحقیق هم سفینه قیسه مولویه را ورق می زند و نام چند شاعر مرد و زن از طریقت مولویه را با چند نمونه شعر به دست می دهند و کار را خاتمه یافته می انگارند. اما در کتاب «مولویه بعد از مولانا» روال دیگر گونه است. مؤلف قریب هفتاد و پنج سال از عمر خود را در خانقاه ها و با مشایخ و پیش مولویان، با چشمی صیر و گوش سمیع و حافظه ای قوی و ذهنی نقاد گذرانده است و از مدارک دست اول و منابع بلاواسطه استفاه کرده و کتاب خود را تألیف کرده است. چنین است که اثر او، کاری پر و پیمان و در این موضوع خاص، مرجعی معتبر است.

* در بیان ادبیات دیوانی

اثر: عبدالباقی گولپینارلی. ترجمه و سباحت: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، انتشارات سروش، ۱۳۷۴، ۲۱۴ص، رقیعی.

«ادبیات دیوانی» در اصطلاح به شاخه ای از ادبیات اطلاق شده است که بعد از قرن یازدهم بلادی/ پنجم هجری، تحت نفوذ ادبیات ایران و عرب بخصوص قوالب شعری، معنا و مضامین، روض، صور خیال و لغات و ترکیبات در آن، به گذاری شده و از قرن سیزدهم میلادی/ دهم هجری به بعد رواج پیدا کرده، در قرن شانزدهم بلادی/ دهم هجری، به اوج خود رسیده و در قرن زدهم با پیدا شدن ادبیات تنظیمات، تقریباً از میان رفته است. بسیاری از مطالب این کتاب، با آن که در بدو بررسی ادبیات ترکیه است، اما آرای مؤلف، بر مبنای سیره ادب فارسی راهم در بر می گیرد. در این اثر، استاد سبحانی اشعار ترکی مطرح شده در هر بخش نیز به فارسی ترجمه کرده است.

است که عنوان اصلی آن، میرزا بیدل بوده که استاد سبحانی آن را به «عبدالقادر بیدل دهلوی» تغییر داده است.

در این اثر، مؤلف، بحث در آثار بیدل و هنر شاعری وی را از خانواده او آغاز کرده و محیط تربیتی و سوانح زندگی شاعر را به تفصیل بر شمرده و زمینه های تأثیر پذیری او را از خویشان، دوستان و محیط به روشنی بازگو و سپس آثار شاعر را با ارایه نمونه هایی از شعر وی، تفسیر و تبیین کرده است. خانواده بیدل/ تحصیل و تعلیم او/ زمینه ذهنی بیدل/ رنگ شعر بیدل/ بیدل و آثار او/ هدف بیدل/ محور اندیشه بیدل/ طریقت و شریعت/ بیدل در بیرون مرزهای هند/ ده غزل از بیدل/ و نیز «گریده اشعار» عناوینی چند از فهرست این دفتر است.

* ملامت و ملامتیان

اثر: عبدالباقی گولپینارلی. ترجمه: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، انتشارات روزنه، ۱۳۷۸، ۴۷۱ص، وزیری.

«ملامت و ملامتیان» اولین اثر استاد عبدالباقی گولپینارلی، محقق نامدار ترکیه است که چندین اثرش توسط استاد سبحانی از ترکی استانبولی به فارسی ترجمه شده است.

آیین ملامتیه که در میان جریان های بزرگ تاریخ تصوف، شایان بررسی فراوان است و در صحنه ادبیات هم آثار مهمی ارایه داده، کمتر مورد توجه محققان قرار گرفته است. از این نظر، کار مرحوم عبدالباقی در این زمینه، اثری مغتنم است. البته همانگونه که دکتر سبحانی در مقدمه خود بر این اثر آورده است: هر چند محتوی عمده این کتاب درباره ملامتیه آسیای صغیر است، اما اطلاعات جامع و جالبی هم درباره ملامتیه به صورت عام در آن می توان یافت.

استاد سبحانی در ترجمه این اثر، علاوه بر ترتیب کتابشناسی الفبایی ملامتیه به فارسی، در پایان این اثر، ترجمه اشعار ترکی ملامتیان را که مؤلف برای استشهاد در کتاب خود آورده، در متن قرار داده و متن ترکی را در پاورقی قرار داده است.

* فتوت در کشورهای اسلامی و مآخذ آن

اثر: عبدالباقی گولپینارلی. ترجمه: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، انتشارات روزنه، ۱۳۷۹، ۱۹۸ص، رقیعی.

کتاب حاضر، ترجمه مقاله بلندی است با عنوان «تشکیلات فتوت در سرزمین های اسلامی و ترک و مآخذ آن» است که در سال (۱۳۵۰ هـ = ۱۹۵۰ م) در جلد ۱۱ مجله دانشکده استانبول به چاپ رسیده است.

«فتوت» به معانی جوانی، پهلوانی و جوانمردی،

طبیعت و ادبیات دیوانی / عشق در ادبیات دیوانی / صور خیال در ادبیات دیوانی / مدح در ادبیات دیوانی / انتقاد یا طنز در ادبیات دیوانی / قصیده و قطعه در ادبیات دیوانی / زبان ترکی و ادبیات دیوانی / ادبیات دوره تنظیمی - ادبیات عامیانه و «وزن و قافیه» برخی از عناوین مندرجات کتاب را تشکیل داده اند.

* عبدالقادر بیدل دهلوی

نوشته: پرفسور نبی هادی. ترجمه: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، نشر نقره، ۱۳۷۴، ۲۰۸ص، رقیعی.

پرفسور نبی هادی از استادان ذوالفنون دانشگاه علیگر هند است، که ابتدا در زمینه علوم، تحصیل کرده و سپس در رشته حقوق و ادبیات فارغ التحصیل شده است. وی سپس در دانشگاه اسلامی علیگر به کار تدریس مشغول شد و تا مقام استادی کرسی زبان و ادبیات فارسی و ریاست دانشکده ادبیات دانشگاه ارتقاء پیدا کرد و پس از نزدیک به چهل سال تدریس، در سال ۱۹۹۱ به افتخار بازنشستگی نایل آمد. پرفسور نبی هادی کتاب هایی نیز درباره شاعران و نویسندگان فارسی زبان تألیف کرد که از جمله آنها، همین اثر

اساساً متکی بر تصوف است و در عین حال، از آنجا که به سازمان‌های اقتصادی هم شمول پیدا می‌کند و در سازمان دادن به ارباب حرفه‌ها، هویتی اقتصادی هم به خود می‌گیرد، از سوی اهل فتوت به معانی گسترده تری گرفته شده و به صورت اصطلاح درآمده است. به نظر آنان «مروت» به معنای انسانیت و مردانگی، اساس فتوت و «فتوت» پایان مروت است.

از اینرو، هر اهل مروتی، صاحب فتوت نیست، اما هر اهل فتوتی در مروت به عالی‌ترین مرتبه دست یافته است. در عربی، ارباب فتوت را «فتی و فتیان» و مشایخ آنان را «ابوالفتیان» و «سیده الفتوه» می‌گویند. استاد عبدالباقی در این اثر پژوهشی، ضمن ارائه اطلاعاتی عام درباره فتوت، به مقایسه، تحلیل و نقد فتوت‌نامه‌ها پرداخته، ارکان فتوت، مذهب و اقتصاد اهل فتوت، فتوت و تشکیلات اصناف را مورد بررسی قرار داده، ملاحظات خود را درباره ارکان فتوت ابراز داشته است.

* رباعیات خیام

گردآوری و مقدمه: حسین دانش. ترجمه و توضیح: توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۹، ۲۳۲ ص، مصور، وزیری.

«میرزا حسین خان» متخلص به «دانش»، در گذشته به سال ۱۳۳۲ شمسی، به گفته علامه قزوینی، از فضلا و شعرای مشهور ایران و مقیم ترکیه بود که اغلب در استانبول و آنکارا اقامت داشت. وی تألیفات عدیده‌ای دارد که اغلب آنها به ترکی عثمانی نوشته شده است، از جمله، یکی از سرآمدان سخن در تراجم احوال، پانزده نفر از مشاهیر شعرای ایران، از رودکی تا حافظ به ترکی است که در سال ۱۳۲۷ قمری در استانبول به چاپ رسانده است. دیگر، رباعیات خیام (کتاب حاضر)، است که مشتمل بر ۳۹۷ رباعی منسوب به خیام با ترجمه آنها به ترکی، همراه با مشروح و توضیحاتی برای هر رباعی، به انضمام مقدمه‌ای بسیار مفصل به ترکی در شرح احوال خیام از مآخذ مختلف و تشریح فلسفه و نشر مسلک اوست. دانش در شرح برخی اشعار خیام، شاهد مثال‌هایی از شعرای مشهور ایران را نیز در پانویست آورده است.

* مکتب تفسیری اشاری

تألیف: سلیمان آتش. ترجمه: «دکتر توفیق سبحانی». چاپ اول، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۸۱، ۳۷۱ ص، وزیری.

«دکتر سلیمان آتش» رساله دکتری خود را درباره «سُلْمی» مفسر و متصوف و نیز تفسیر صوفیانه او نوشته بود و در کتاب حاضر، اشاعه عام تفسیر

سبحانی. چاپ اول، تهران، دانشکده پیام نور ۱۳۸۱، ۶۲۴ ص، وزیری.

اثر حاضر، ترجمه فارسی «نقد شعر العجم» تألیف پرفسور محمود شیرانی؛ دانشمند هندی معاصر (۱۸۸۰-۱۹۴۶ میلادی) است که خود مقدمه‌ای است بر کتاب «شعر العجم» تألیف محمد شبلی نعمانی (۱۲۷۴-۱۳۳۲ ه.ق)، مؤلف و پیشگفتار خود بر این اثر انتقادی می‌نویسد: «نقد شعر العجم» که اینک به صورت کتابی از نظر خوانندگان گرامی می‌گذرد، از اکتبر ۱۹۲۲ ژانویه ۱۹۲۷ میلادی به صورت سلسله مقالات در فصلنامه اردو، در انجمن ترقی اردو (اورنگ آباد)، به چاپ رسیده است... راقم این سطور، با کمال اطمینان به عرض می‌رساند که این انتقادات هرگز فضیلت علمی مولانا شبلی نعمانی را خدشه دار نمی‌کند، بلکه گونه‌ای اعتراض است به آن روش جاری که در آن، مؤلفان و نویسندگان ما به جای تحقیق، از تقلید، و به جای عقل، از نقل پیروی می‌کنند...» مؤلف در ادامه می‌گوید: هدف این انتقاد، فراهم کردن هرگونه اطلاع برای خوانندگان نیست بلکه می‌خواهم نظرات مؤلف «شعر العجم» را روش‌تر سازم. استاد شیرانی در ادامه می‌افزاید: در دورانی که نقد می‌نوشتیم، نه تنها جنبه ویرانگر آن را در نظر نداشتیم، بلکه به ضرورت زمان نتیجه مثبت و سازنده هم از آن گرفته‌ام. اگر چه در شرح احوال هر شاعر، نشانه‌هایی از نقد دیده می‌شود، اما در احوال انوری و نظامی و عطار بیشتر نمایان است.

* آقای پپ

نوشته: سونر پالچین - دوغان یورداقول. ترجمه دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، نشر قطره، ۱۳۸۱.

نویسندگان این اثر در پیشگفتاری که برای کتاب نوشته‌اند، آورده‌اند: «کتابی که در دست دارید بخشی از تاریخ پنجاه ساله اخیر ترکیه است که نوشته ایم، [کتاب] زندگینامه یک مأمور اطلاعات ترکیه را بررسی می‌کند...» به زعم نویسندگان کتاب «با فرارسیدن دهه پنجاه، سازمان اطلاعات ترکیه ماهیت ملی خود دور شد و زیرنام - همکاری سرویس‌های مخفی خارجی - از هویت خود فاصله گرفت و کوشش کرد تا در سال‌های آخر دور تک حزبی، هر گروهی برای خود - تشکیلات اطلاعات ویژه - دست و پا کند. قدرت‌های سیاسی کوشیدند که تشکیلات اطلاعاتی را، هم در درون هم در بیرون حزب، برای پرونده‌سازی علیه مخالفان خود به کار برند. قدرت‌های بعد از دهه شصت، جمع‌آوری اطلاعات از درون نیروها و مسلح را هم بر این فعالیت‌ها افزودند... به همین سبب، سازمان اطلاعات ترکیه، قوانین کشور

صوفیانه را به عنوان رساله دانشجویی خود تنظیم کرده است. چنانکه می‌دانیم، یکی از نخستین جریان‌هایی که در اسلام رشد کرده، جریان تصوف است. این جریان که از قرن دوم هجری در بغداد گسترش یافت، در سده سوم، موجب ظهور فرقه‌های مختلف صوفیانه را در قلمرو اسلام فراهم نمود. این جریان تقریباً همه فرقه‌های اسلامی را که اهل سنت هم در میان آنان هستند، تحت تأثیر قرار داده است. متصوفه در میان خود نوعی تفسیر را اشاعه داده‌اند که «تفسیر اشاری» نام دارد. مؤلف کتاب معتقد است که تفسیر صوفیانه تاکنون به صورتی اساسی بررسی نشده و کارهای انجام شده در این زمینه، تنها عبارت از نگرشی عام به این موضوع بوده است. از اینرو به منظور پرکردن این خلاء در تاریخ تفسیر، فعالیت خود را به بخش تصوف صوفیانه منحصر کرده است. سلیمان آتش در این کتاب کوشیده است که تاریخ این نوع تفسیر را با مشخصات کتابشناسی و کتابخانه‌ای آنها به دست دهد.

* نقد شعر العجم شبلی نعمانی

تألیف: پرفسور محمود شیرانی. ترجمه و ویرایش: دکتر شاهد چوهدری و دکتر توفیق

زیر پا گذاشت؛ در خارج از کشور در نزاع‌های سهمیه‌بندی و باندبازی‌های بین‌المللی، و در داخل در کودتاهای نظامی، عملیاتی که علیه هموطنانش انجام می‌گرفت، در شکنجه‌ها و تهیه لیست از مخالفان دخالت کرد، به جای آن که سازمانی قابل احترام باشند، به صورت تشکیلاتی رعب‌آور درآمدند. ویژگی‌های اخلاقی این مأمور اطلاعاتی (آقای پپ = خرام عباس یا خرام‌آباس)، که زندگینامه او را به قلم آورده‌ایم، با چنین محیطی کاملاً سازگار بود. هم ستاینده‌گان و هم نکره‌ندگان او می‌گفتند که او شخصی ماجراجو و بی‌باک بود. در تیراندازی مهارت داشت و دو تپانچه حمل می‌کرد. از درگیری نمی‌ترسید، بعضی او را «جیمز باند ترکیه» می‌خواندند...»

*** زندگینامه مولانا جلال‌الدین (سوانح مولانا)**

اثر: محمد شبلی نعمانی. ترجمه دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، نشر علم، ۱۳۸۲، ۱۸۷ ص، رقعی.

«علامه شبلی نعمانی» (۱۸۵۷-۱۹۱۴م)، دیپ، مورخ و منتقد ادبی در روستای بندول در و تارپرآباد هند به دنیا آمد. پدر بزرگ او «سیوراج سنگ» اسلام آورد و سراج‌الدین خوانده شد. شبلی پس از تحصیلات دینی و زبان عربی، در سال ۱۸۸۰ به استادی زبان عربی و فارسی در دانشگاه اسلامی علیگره هند انتخاب شد. وی در سال ۱۸۹۰ از استادی دانشگاه استعفا کرد و مدیر بخش علوم و فنون حیدرآباد شد؛ سپس به لکنه‌و رفت و ادبی هم دبیر انجمن ترقی اردو شد. از این محقق برجسته، آثار متعددی به زبان‌های فارسی، عربی و دو بر جای مانده است. کتاب حاضر، چهارمین و از دربار «کلام» است. شبلی نعمانی معتقد بود مولانا یکی از متکلمان برجسته و هنرمندی است که علم کلام را در قالب شعر بیان کرده است. وی در بیجاچه اثر خویش می‌نویسد: مردم جهان، جلال‌الدین رومی را به عرفان می‌شناسند و همه جا را به این صفت شهره می‌دانند. آوردن نام او در بار متکلمان و پرداختن به سوانح زندگانی او از دیدگاه، موجب شگفتی خوانندگان خواهد شد. به نظر ما، علم کلام حقیقی آن است که عقاید اسلامی را چنان بر زبان آورد و معارف و حقایق آن را بیان کند که به خودی خود جذاب باشد و این در بزرگ (مولانا) چنان از عهده این کار برآمده است که مانند آن را در هیچ کتاب دیگری نمی‌توان یافت. از اینرو، نیابردن نام او در زمره متکلمان، کمال بی‌انصافی است. شبلی نعمانی در اثر، ضمن بررسی نسب، تولد و تعلیم و تربیت مولانا و نگاهی به آثار او، جایگاه طرح مسایل کلامی و فلسفی مولانا به مطالبی چون: صفات باری / حقیقت نبوت / حقیقت وحی / رؤیت ملائکه /

معجزه / روح / معاد / جبر و اختیار / توحید / عبادت و مسایلی مانند آن، در اشعار مولانا پرداخته است. این نکته نیز درخور ذکر است که استاد سبحانی، برخی اشتباهات علامه نعمانی درباره مولانا را در پانوشته‌های کتاب، توضیح داده است.

*** شهید راه حقیقت و عشق**

نویسنده: پرفسور یاشار نوری نوزترک. ترجمه و توضیح: دکتر توفیق سبحانی چاپ اول، تهران، انتشارات روزنه، ۱۳۸۲، ۴۲۳ ص، رقعی.

کتاب «شهید راه حقیقت و عشق» در حقیقت رساله دکتری مؤلف است، که در سال ۱۹۹۷ با تجدیدنظر به چاپ رسانده است. نویسنده در این اثر، زندگی، محیط و آثار حلاج را به تفصیل بررسی کرده است. پرفسور یاشار نوری نوزترک، در سال ۱۹۴۵ در بایبورد ترکیه به دنیا آمد. مدتی عربی و فارسی را ابتدا نزد پدر که از مردم طرابوزان بود آموخت و پس از فراغت از تحصیل در دانشگاه حقوق و الهیات، مدتی به قضاوت مشغول شد. در سال ۱۹۸۰ در رشته فلسفه دکترا گرفت و در سال ۱۹۹۳ به مرتبه استادی نایل آمد و در همان سال به ریاست دانشکده الهیات انتخاب شد. آثار وی در زمینه‌های گوناگون تصوف و تاریخ اسلام است.

بخش‌های هفتگانه اثر وی چنین عناوینی دارند: دوره حیات حلاج و محیط او / زندگانی و مبارزات او / اندیشه‌های حلاج / تأثیرهای حلاج / آثار حلاج / دیوان حلاج و گزیده‌ای از اشعار او / «سخنان و مناقب حلاج».

پرفسور نوزترک در این اثر، به عنوان یکی از اهداف تحقیق خود، کوشیده است ارتباطی را که به زعم او، بین اقبال لاهوری و حلاج وجود دارد، نشان دهد.

ج: گردآوری، اهتمام، تصحیح، توضیح، مقدمه و اضافات

*** تجارب السلف**

تألیف: هندوشاه بن سنجر بن عبدالله صاحبی نخجوانی. به تصحیح و اهتمام استاد عباس اقبال. به اهتمام: دکتر توفیق سبحانی. چاپ سوم. تهران، انتشارات طهوری، ۱۳۵۷، ۴۶۱ ص، وزیری.

«هندوشاه نخجوانی» مؤلف کتاب، از منشیان و ادیبان صاحب ذوق قرن هفتم و هشتم هجری است که برخلاف اغلب معاصران خود، که در سرودن شعر و انشاء کتاب، متکلف و متصنع بودند، در نوشتن، نثری محکم و سلیس داشت و از ورطه سخن‌سازی‌ها و عبارات پردازی نامأنوس به دور بود و آثار او از بهترین نمونه‌های نثر فصیح و سلیس در زبان فارسی است. تجارب السلف از مهمترین آثار هندوشاه و در تحریر تواریخ خلفا و وزرای ایشان، از منابع معتبر تاریخی است؛ خصوصاً که از تاریخ اسلام، اطلاعات گرانبایی در آن، جمع آمده است. این کتاب، گرچه اصلاً ترجمه گونه‌ای از تاریخ الفخری است، اما تصرفات بسیار مؤلف و حذف بسیاری از زواید اصل کتاب و رجوع به منابع و مآخذی که مورد استفاده مؤلف الفخری نبوده، به تجارب السلف صورت دیگری داده است. هندوشاه خود تأکید می‌کند که در تحریر این کتاب، گذشته از تاریخ الفخری، به تاریخ طبری و کامل ابن اثیر و جوامع الحکایات و پاره‌ای دیگر از کتب تاریخی رجوع کرده است.

نکته دیگر این که، چاپ اول و دوم کتاب از داشتن فهرست‌های راهنما بی‌بهره بود و خوشبختانه در این چاپ، دکتر سبحانی فهرس مفصلی به ضمیمه فرهنگ لغات دشوار کتاب، به پایان اثر افزوده است که کار پژوهشگران را بسیار آسان کرده است.

*** سیرت شیخ کبیر ابو عبدالله ابن خفیف شیرازی**

ترجمه فارسی: رکن‌الدین یحیی بن جنید شیرازی. تصحیح ا. شمیم طاری. به کوشش: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، انتشارات بابک، ۱۳۶۳، ۳۴۲ ص، وزیری.

یافتن کتاب سیره ابن خفیف (از صوفیان متوفای سال ۳۷۱ هجری)، توسط استاد سبحانی، بر سبیل تصادف، در آنکارا صورت گرفت. وی مدت‌ها به دنبال یافتن اطلاعاتی درباره ابوالحسن دیلمی و رکن الدین یحیی بن جنید شیرازی (مؤلف و مترجم سیره ابن خفیف) به جست و جوی پردازد، عاقبت نوید می‌شود و ناچار به مقدمه خانم آنه ماری شیمل می‌رسد و آن را جامع و غنی می‌یابد. غنای مقدمه، او را به خواندن کتاب تشویق می‌کند و چون نسخه خطی دیگری از این اثر نمی‌یابد، به ترجمه مقدمه خانم شیمل می‌پردازد. مقدمه ۴۲ صفحه‌ای خانم شیمل رهگشاست و بسیاری از عقاید، افکار و نظریات کلی و جزئی ابن خفیف را درباره مسایل گوناگونی چون: رؤیت خداوند، نبوت، معاد، ایمان، قناعت، تصوف و توکل و... را مورد بررسی قرار داده است.

* الی الهائم الخائف من لومة لائم

اثر: شیخ نجم الدین کبری. تصحیح و توضیح: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۶۴، ۱۰۶ ص، رقمی.

ابو عبدالله احمد بن محمد بن عبدالله خیوقی خوارزمی (۵۴۰-۶۱۸ هـ)، معروف به نجم الدین کبری، ملقب به شیخ کبیر، شیخ الشیوخ و... از بزرگان تصوف در سده‌های ۶ و ۷ هجری است. در خیره خوارزم، دیده به جهان گشود و در آغاز جوانی به کسب علوم ظاهر پرداخت و در شهرهای اسلامی سیر و سیاحت کرد. نیشابور و همدان را دید و راهی مصر شد. در آنجا به صحبت شیخ روزبهان مصری نایل آمد و از صحبت او گشایشی حاصل نمود و گویا از ۳۵ سالگی قدم در طریقت شیخ نهاد. شیخ نجم الدین را «پدر سلاسل فقر» نامیده و گفته اند که مشرب تصوف، بخصوص تصوف ایرانی، بعد از او وسعتی زایدالوصف یافته و با عالم مجاز آشنا شده است. نجم الدین دو خصوصیت عمده داشت: ۱- اندیشه و احساسات عمیق صوفیانه را به سلامت بر زبان می‌آورد.

۲- نصایح کمال بخش را چون کتاب مرجعی در کنار هم قرار می‌داد.

رساله حاضر، در این مورد نمونه خوبی است. درباره این اثر نوشته اند: تاکنون چنین رساله‌ای تدوین نشده است. اصل رساله به زبان عربی است و چندین نسخه از آن در دست است. در مقدمه‌ای از یک نسخه از کتاب، (از زبان نجم الدین) چنین آمده است که کسانی از خواص، از شیخ درخواست کرده بودند که کتاب راهنمایی برایشان به عربی بنویسد و شیخ رساله حاضر را نوشت.

نسخه مورد استفاده استاد سبحانی در این کتاب، نسخه منحصر به فردی در فهرست نسخه‌های خطی فارسی به نام «شفاء الصدور» از مترجمی ناشناخته و

قرائن برمی‌آید که او بعد از شمس نیز به خواش بزرگان و درخواست صلاح الدین زرکوب به ممبر می‌رفت. زمان تألیف مجالس سبعة دقیقاً معلوم نیست، اما ظاهراً از طرف سلطان ولد یا حسام الدین چلبی در اثنای وعظ تحریر یافت و بعدها با رعایت صورت اصلی بازخوانی شده، مطالبی بدان افزوده شده و شاید از نظر شخص مولانا نیز گذشته و احتمالاً خود او نیز تصحیحات و اضافاتی بر آن نوشته است. هر هفت مجلس مجالس سبعة با خطبه‌ای عربی آغاز شده و تقریباً همه عبارات آن مسجع است.

استاد سبحانی که خود مطالعات فراوانی درباره مولوی و آثار وی دارد، در اهمیت و مقام مجالس سبعة می‌نویسد:

۱- این کتاب یکی از کلیدهای فهم مثنوی است.
۲- قطع نظر از خطبه‌ها و مناجات مندرج در آغاز هر مجلس، روی سخن با عام مردم است و زبانی ساده دارد.

۳- هر مجلس در مدتی محدود، پیامی را ابلاغ می‌کند.

۴- کتابی است تالی «فیه مافیه»، ساده‌تر از آن و نشان‌دهنده تسلط مولانا بر کلام خطابی.

۵- و بالاخره یکی از متون قرن هفتم هجری است.

* فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه مغنیسا

به کوشش: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۶، ۵۰۳ ص، وزیری.

کتاب حاضر، پنجمین فهرست از کتاب‌ها رسالات خطی فارسی کتابخانه‌های ترکیه است، که استاد سبحانی، توفیق تنظیم آن را یافته است. این مجلد، فهرست کتاب‌های «کتابخانه

(Manisa=لاتین) است که یکی از کهن‌ترین کتابخانه‌های آن دیار است. مغنیسا با همه قدمت سوابق کهن تاریخی، همچون دیگر شهرهای ترکیه پیشرفت نداشته و چنانکه باید مورد توجه جهانگردان و محققان و محیط‌شناسان قرار نگرفته است. گفته اند که اسم این شهر بدان جهت که آهن نخستین بار در آنجا پیدا شده، از کلمه «مغناطیس» اشتقاق یافته است. دکتر سبحانی در پیشگفتار کتاب آورده است: در کتاب سرای این شهر، حدود ۸۷۰۰ مجلد کتاب خطی عربی، فارسی و ترکی نگهداری می‌شود که می‌تواند گویای ارزش آثار تاریخی و ادبی آن و برهان رجحانش بر محیط‌های پرزرق و برق دیگر باشد. مثلاً قدیمی‌ترین نسخه «مرزبان‌نامه» که حداقل ۲۲ سال کهن‌تر از کهن‌ترین نسخه‌های موجود دنیاست، در همین کتابخانه است که نادیده مانده و همچنین، دومین نسخه «قلندرنامه» اثر خطیب فارسی هم در گوشه هم

در کتابخانه بروسه (بوسا) واقع در ترکیه است. از شیخ نجم الدین کبری، چندین اثر منثور و چند رباعی به جا مانده است. دوام الطهاره/ الخلد/ دوام السکوت الاعن ذکر الله/ دوام الصوم/ دوام ذکر الله باللسان/ التسليم/ نفی الخواطر/ ربط القلب بالشیخ/ النوم عن غلبه/ و «المخافة علی الامر» فهرست عناوین رساله حاضر را تشکیل می‌دهد.

* مجالس سبعة (هفت خطابه)

اثر: مولانا جلال الدین رومی. با تصحیح و توضیحات: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۶۵، ۱۹۹ ص، وزیری.

«مجالس سبعة» چنانکه از اسمش پیداست، از هفت خطابه یا هفت مجلس وعظ مولانا فراهم آمده و به گفته صاحب نظران، یکی از کلیدهای فهم مثنوی مولانا است.

می‌دانیم که سلطان العلماء بهاء الدین، پدر مولانا در بلخ و وعظ می‌گفته و تدریس می‌کرده است. به گفته سپهسالار، مولانا هم در ابتدا چون پدر به تدریس و موعظه می‌پرداخت ولی پس از دیدار با شمس، دست از درس و وعظ شست. به گفته استاد سبحانی، اگرچه بنا بر مندرجات «ولدنامه» مولانا بعد از ملاقات با شمس، وعظ را ترک کرده، اما از

کتاب سرا خاک خورده است. استاد سبحانی در این جلد، کتاب‌ها و رسالات خطی فارسی این کتابخانه را با حوصله و دقت آورده است و در پیشگفتار اثر، شیوه کار تدوین فهرست را توضیح داده است.

*** فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه بروسه**

به اهتمام: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، دانشگاه گیلان، ۱۳۶۸، ۴۲۶ ص، وزیری.

«بروسه یا بورس» شهری در مغرب شبه جزیره سیای صغیر در جنوب شرقی دریای مرمهره در ترکیه است. این شهر در اوایل دولت عثمانی، یک چندبیز پایتخت بوده است.

زیبایی طبیعی، چشمه‌های معدنی، گردشگاههای زمستانی، مسجد کبیر، مسجد سلطان مراد و آرامگاه عثمان غازی بر جاذبه‌های این شهر افزوده‌اند. کتابخانه بزرگ بورس نیز که از به هم پیوستن هفت کتابخانه کوچک و بزرگ به وجود آمده، از دیگر جاذبه‌های معنوی و فرهنگی این شهر است. دکتر سبحانی برای تدوین فهرست حاضر، فهرست الفبایی کلی را برگزیده و برای دربرگیری همه آثار خطی فارسی موجود در کتابخانه بروسه، نخست فهرست را به دو بخش:

۱- کتاب‌ها

۲- مجموعه‌ها تقسیم کرده است. در بخش نخست، کتاب‌ها به ترتیب الفبایی آورده شده و در بخش دوم، مجموعه‌ها یا رسالات آمده و رعایت ترتیب الفبایی، تنها در مورد نام اولین رساله مرعی گشته است.

*** مکتوبات مولانا جلال‌الدین رومی**

تصحیح: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۱، ۴۰۳ ص، وزیری.

در صفحات نخستین این اثر، علاوه بر پیشگفتار دکتر سبحانی، مقدمه عبدالباقی گولپینارلی بر ترجمه مکتوبات مولانا چاپ ترکیه، مقدمه دکتر بریدون نافذ اوزلوق نیز آمده است. دکتر سبحانی در پیشگفتار خود به سیر چاپ مکتوبات مولانا از سال ۱۳۱۵ تا زمان تألیف کتاب، در ایران و ترکیه اشاره کرده و معایب و غلط‌های راه یافته به چاپ فارسی اثر و ویژگی‌های چاپ حاضر را بدین شرح برشمرده است:

۱- این نسخه براساس صحیح‌ترین نسخه شناخته شده مکتوبات فراهم آمده است.

۲- ترجمه هر دو مقدمه ترکی و فارسی چاپ ترکیه را دارد.

۳- مخاطبان نامه‌ها با استفاده از تعلیقات

کتابخانه مهم و معتبر ترکیه است که به موجب قانون مطبوعات در سال ۱۹۳۴ به تصویب رسیده است در کشور ترکیه شش کتابخانه به عنوان کتابخانه مجتمع (Derleme)، شناخته شده که یکی از آنها کتابخانه دانشگاه استانبول است و به موجب قانون مزبور، از کلیه کتاب‌هایی که در سراسر ترکیه چاپ می‌شود، یک جلد به این کتابخانه ارسال می‌گردد. بدین ترتیب، این کتابخانه امروز ماهیت کتابخانه ملی را پیدا کرده است. طبق محاسبه استاد سبحانی، در این کتابخانه ۱۸۶۰۰ جلد کتاب خطی و ۲۵۰ هزار جلد کتاب چاپی و نزدیک به ۲۲ هزار رساله لیسانس و دکتری موجود بوده که از آن میان، ۱۶۱۵ مجله خطی و مجموعه‌الرسائل فارسی است که برخی از آنها منحصر به فرد و در نوع خود بی نظیر است. در فهرست حاضر، استاد سبحانی این گنجینه نفیس را با مشخصات کتابشناسی نسخه‌ها به ترتیب کتابخانه و بدون در نظر گرفتن موضوع و عنوان، فقط به ترتیب قطع کتاب، مرتب کرده و نقص این روش را با قرار دادن فهرست الفبایی از کتابها و رساله‌ها و مؤلفان و کاتبان، در پایان کتاب، جبران کرده است.

*** مثنوی معنوی**

به اهتمام: دکتر توفیق سبحانی. چاپ پنجم، تهران، انتشارات روزنه، ۱۳۸۲ (چاپ اول ۱۳۷۸)، پنجاه و پنج + ۱۲۹۸ ص، وزیری.

استاد سبحانی در پیشگفتار ۳۷ صفحه‌ای خود بر این کتاب می‌نویسد: اگر از نسخه‌های فاقد اعتبار معقول تاریخی و نسخه‌های مجعول و نسخه‌هایی که در قرائت تاریخ کتابت آنها خطا شده است و نسخه ناقصی که فقط حاوی یک دفتر مثنوی است، صرف نظر کنیم، به نسخه شماره ۵۱ کتابخانه موزه مولانا در قونیه می‌رسیم که همه دفترهای ششگانه مثنوی را دربر دارد و نسخه حاضر که هم‌اکنون در دست شماست، به استاد همان نسخه فراهم شده است.

براین اثر، استاد عبدالباقی گولپینارلی، محقق ترک، مقدمه‌ای نوشته که خلاصه آن در ۱۷ صفحه، پس از پیشگفتار دکتر سبحانی آمده است. وی در مقدمه خود با اشاره به زمان سرایش مثنوی، به محتوای مثنوی می‌پردازد و شباهت‌های آن را با دیوان کبیر یا کلیات شمس برمی‌شمارد و سپس به رواج مثنوی خوانی و گسترش مولوی‌خانه‌ها در برخی کشورهای جهان اسلام توجه کرده و در خاتمه به شرح ویژگی‌های نسخه ۵۱ مثنوی (همین کتاب) پرداخته است. دکتر سبحانی نیز معانی لغات، آیات، احادیث و عبارات عربی مثنوی را در پانوشته صفحات آورده و کار را با اعلام و کشف الایات به پایان رسانده است.

*** منتخب التواریخ (جلد سوم)**

تألیف: عبدالقادر بن ملوک شاه بدائونی. به

مرحوم عبدالباقی در آن شناسانده شده‌اند.

۴- شخصیت‌های تاریخی مندرج در نامه‌ها با استفاده از مآخذ و تعلیقات مرحوم عبدالباقی در آن معرفی شده‌اند.

۵- گویندگان اشعار عربی و فارسی مورد استشهاد در نامه‌ها، بسی کاملتر از آنچه در تعلیقات ترکیه آمده، معین شده‌اند.

۶- فرهنگ معانی برای کتاب تهیه و تنظیم شده است.

۷- اثر، حاوی توضیحاتی است که دانشجویان را از مراجعه به منابع گوناگون بی‌نیاز و یا آنان را از مآخذ دیگر آگاه می‌کند.

۸- برای سهولت مراجعه، فهرست اشعار، آیات، احادیث و اعلام، به آن افزوده شده است.

*** فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه استانبول**

گردآورندگان: دکتر توفیق سبحانی - دکتر حسام‌الدین آق‌سو. چاپ اول، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۴، ۶۴۳ ص، وزیری.

کتابخانه دانشگاه استانبول در سال ۱۹۲۴ تأسیس شده است. این کتابخانه یکی از چند

تصحیح: مولوی احمدعلی صاحب. با مقدمه و اضافات دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۹، ۳۰۳ ص، وزیری.

استاد سبحانی به دلایلی چاپ کتاب «منتخب التواریخ» را از جلد سوم آن آغاز نموده است زیرا که این جلد، حاوی زندگینامه و آثار بسیاری از علما و شاعرانی است که اکثر آن‌ها از ایران به هند رفته و به دربار «اکبر» پادشاه هند پیوسته بودند. عبدالقادر بداؤنی مؤلف کتاب، از دانشمندان و مورخان بنام، در سال ۹۴۷ هجری در بداؤن هند به دنیا آمد و در دانش‌های رایج زمان خود مهارت‌هایی کسب کرد و به شهرت رسید. وی در سال ۹۸۲ به دربار اکبر شاه پیوست و با دانشمندان دربار وی آشنا شد و منصب امامت دربار به او واگذار شد، اما اوضاع دربار بر او گران آمد و از آن کار دست برداشت، ولی در سال ۹۸۷ بار دیگر به دربار پیوست و سمت منشی‌گری تعیین شد و سپس مأمور ترجمه کتاب‌هایی از زبان سانسکریت به فارسی و تألیف کتاب‌های دیگر شد. اثر مهم عبدالقادر «منتخب التواریخ» است که وی آن را پنهانی می‌نوشته است و تا ده سال پس از مرگ اکبر شاه، کسی از آن آگاهی نداشته است. کتاب، نخستین بار در دهمین سال سلطنت جهانگیر پسر اکبر شاه در دسترس قرار گرفت، اما به سبب لحن اعتراض‌آمیز و انتقاد شدید عبدالقادر از اکبر شاه، به دستور جهانگیر توقیف شد.

* رباعیات حکیم خیام

طربخانه یاراحمد رشیدی. رساله سلسله‌الترتیب. خطبه تمحید ابن سینا و ترجمه خطبه تمحید. مقدمه و حواشی: عبدالباقی گولپینارلی. به کوشش: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، انتشارات پژوهش، ۱۳۸۰، ۱۶۹ ص، وزیری.

استاد سبحانی عقیده دارد که در میان آثار متنوع عبدالباقی گولپینارلی؛ محقق برجسته ترک، این اثر تقریباً استثنایی است. این کتاب زمانی نوشته شده که مؤلف آن پنجاه و سه سال داشته و بسیاری از آثار عرفانی چون: مثنوی، منطق الطیر، گلشن راز و... را به ترکی ترجمه و بعضی از آنها را هم شرح کرده است. کتاب حاضر، علاوه بر آن که حاوی رباعیات خیام است و ۴۱۵ رباعی به نام خیام در آن ثبت شده است، طربخانه یاراحمد رشیدی، رساله سلسله‌الترتیب، خطبه تمحید ابن سینا و ترجمه آن را هم شامل می‌شود. کتاب از شرح عالمانه استاد عبدالباقی بهره‌ها برده است. استاد سبحانی پس از مقدمه خود بر این اثر، زندگی و آثار استاد عبدالباقی گولپینارلی و نمونه‌ای از ترجمه‌ش را نیز آورده است.

* انیس الطالبین و عده السالکین

اثر: صلاح بن مبارک بخاری. با مقدمه، تصحیح، تعلیقات و اضافات دکتر خلیل ابراهیم صاری اوغلی. به کوشش: دکتر توفیق سبحانی. چاپ دوم، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۳، ۳۵۰ ص، وزیری.

مصحح کتاب، دکتر صاری اوغلی که این اثر را به عنوان رساله پایان تحصیلی خود به راهنمایی استاد سیدجعفر شهیدی نوشته است، در پیشگفتار مفصل و ۵۵ صفحه‌ای خود آورده است: این کتاب در مناقب خواجه بهاءالدین نقشبند و یکی از کهن‌ترین آثاری است که در اصول طریقت نقشبندیه و احوال مؤسس آن تاکنون به رشته تحریر درآمده است. اگر «رشحات عین الحیات» بین اهل تحقیق از امهات مآخذ این طریقه به شمار آمده، بدین دلیل است که رشحات از سال‌ها پیش به چاپ رسیده و در اختیار محققان قرار گرفته است. یک بررسی سطحی مدلل خواهد ساخت که اکثر محتویات رشحات از «انیس الطالبین» اخذ شده است. انیس الطالبین کتابی است مرتب شده در چهار قسم: قسم اول، در تعریف ولایت و ولی. قسم دوم در شرح بدایت احوال خواجه بهاءالدین نقشبند و ذکر سلسله خواجهگان. در این قسم، مؤلف شجره مشایخ طریقت را برمی‌شمارد. قسم سوم در بیان صفت و احوال خواجه بهاءالدین است که اساس کتاب را تشکیل می‌دهد. (از صفحه ۴۶ تا ۸۸ متن

کتاب)، قسم چهارم در ذکر سایر کرامات و ظهورات و احوال و آثار است که از خواجه در محل تلاطم امواج بحار ولایت به ظهور آمده است. در این قسم، از کرامات خواجه، قصه‌هایی بزرگ و کوچک نقل شده است. این قسمت، مفصل‌ترین بخش کتاب صلاح بن مبارک است.

* ترجمان البلاغه

اثر: محمدبن عمر رادیانی. به اهتمام و تصحیح و حواشی و توضیحات: پرفسور احمد آتش ترجمه مقدمه و توضیحات: به کوشش دکتر توفیق سبحانی - دکتر اسماعیل حاکمی. چاپ اول، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۰، ۲۹۰ ص، وزیری.

پرفسور آتش در پیشگفتاری که برای اثر نوشته آورده است: منابع تاریخ ادبیات ایران و تمام کتاب‌هایی که به آنها استناد می‌کنند، مدعی شده‌اند که «ترجمان البلاغه» به وسیله فرخی شاعر بزرگ دوره غزنویان تألیف شده است و اولین کتاب ادبیات ایران در زمینه صنایع ادبی و محصول دوره‌ای است که این ادبیات، نخستین دوره گسترش را به پایان رسانده و به مرحله تثبیت قواعد و اساس‌های خود گام نهاده است. بدین جهت تاکنون درباره آن بسیار اندیشیده و برخی فرضیه‌ها مطرح کرده‌اند. وی در ادامه می‌نویسد: بعد از مقاله ا. کراچکینسکی دانشمند معروف و طه حسین، این مساله که علوم بلاغت و بدیع از یونان به ادبیات اسلامی آمده است، کم‌کم به صورت حکمی متعارف درمی‌آمد... [اما] در نتیجه بررسی‌هایی که برای تحقیق در مآخذ «ترجمان البلاغه» به عمل آمد، نتیجه عکس آن به دست آمد، یعنی این نتیجه حاصل شد که بلاغت و علوم وابسته به آن، کاملاً در محدوده اندیشه اسلامی پدید آمده و گسترده شده است.

کتاب، پس از پیشگفتار انجمن و دیباچه مصحح کتاب و نگاهی کلی به ادبیات ایران، تا تألیف ترجمان البلاغه و علم بلاغت در ادبیات اسلامی و همچنین، پیشرفت‌های آن، در سه بخش سامان یافته و سپس، متن اثر، همراه با حواشی و توضیحات و فهرست اعلام و اصطلاحات کتاب آمده است.

* کلیات شمس تبریزی

به کوشش: دکتر توفیق سبحانی. (دوره دوم جلدی)، چاپ اول، تهران، نشر قطره، ۱۳۸۱، ۲۰۳۲ ص، وزیری.

این چاپ از کلیات شمس یا دیوان کبیر، اثر مولانا، براساس نسخه‌ای فراهم آمده که بین سال‌های ۱۳۳۶-۱۳۴۶ به تصحیح و حواشی

استاد بدیع الزمان فروزانفر در چاپخانه تهران به چاپ رسیده است. استاد فروزانفر این تصحیح را بر اساس ۱۲ نسخه - که از نه نسخه آن استفاده کرده - فراهم آورده بود. دکتر سبحانی در پیشگفتار خود بر این اثر، با ارایه سیری اجمالی از چاپ کلیات شمس و معروف ترین گزیده های آن، با یادکردی از دو محققین مولوی شناس ایرانی و ترک، از استاد بدیع الباقی گولپینارلی پژوهشگر برجسته ترک به عنوان یکی از مولانا شناسان ناماور یاد کرده و مقدمه وی بر این اثر را تحت عنوان «چند کلمه»، پس از پیشگفتار خویش آورده است. این اثر که با ترجمه اشعار عربی، یونانی و ترکی و نیز با توضیح لغات و اصطلاحات مورد اشاره به آیات و احادیث کلیات شمس همراه است، دربرگیرنده این مطالب است: مقدمه منثور نسخه قونیه / ترجمه مقدمه منثور نسخه قونیه / غزلیات / ترجیعات / رباعیات / فهرست الفبایی مطلع غزل ها / و «فهرست الفبایی قافیه غزل ها»

* منتخب التواریخ

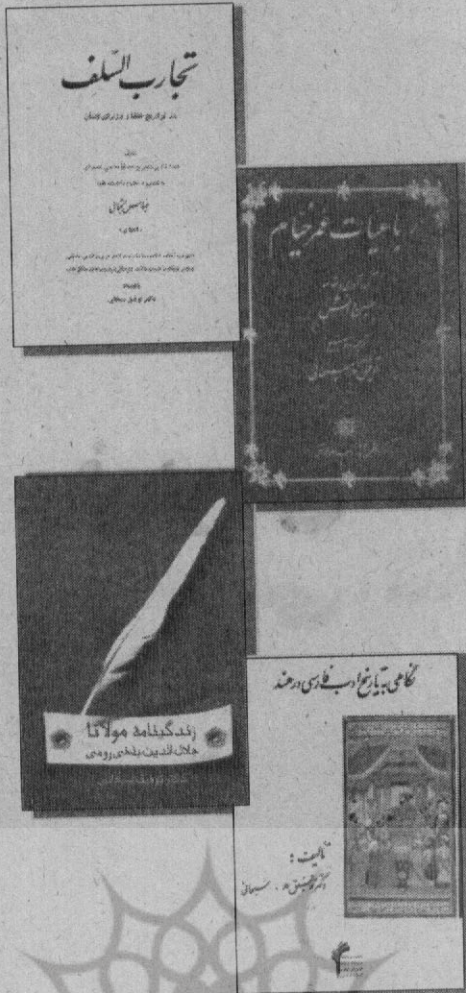
تألیف: عبدالقادر بدآونی. به تصحیح: مولوی حمدعلی صاحب. با مقدمه و اضافات: دکتر توفیق سبحانی. (دوره دو جلدی)، چاپ اول، تهران، مجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۲، ۳۴۴ ص، وزیری.

بخش اعظم کتاب منتخب التواریخ، منتخبی از طبقات اکبری» به اضافه اطلاعاتی است که بد القادر از دیگر کتب تاریخی و نیز مشاهدات خود در دوره سوری (۹۴۷-۹۶۲ هـ)، و دوره اکبر شاه (۹۶۲-۱۰۰۴ هـ)، بر آنها افزوده است. منتخب التواریخ حاوی یک مقدمه، شامل حمد بدآوند، نعت پیامبر (ص) و خلفای راشدین، فواید تاریخ، سبب تألیف کتاب و روش کار مؤلف است. در این اثر، مؤلف، تاریخ را از دوره غزنویان آغاز کرده و پادشاهان هند را در ۹ طبقه تاریخی مورد بررسی قرار داده است. عبدالقادر در زندگینامه ایران که گاهی هم کوتاه است، با اشاراتی بسیار تاه، نظر انتقادی خود را نیز با مهارت گنجانده است. به گفته دکتر سبحانی: منتخب التواریخ از تاریخ مستند و بی نظیر دوره اسلامی هند و بد القادر مورخی امین است.

این نکته نیز در خور ذکر است که کتاب حاضر، مستاد چاپ ۱۸۶۴-۱۸۶۹ میلادی در کلکته هم شده است و در بخش پایانی کتاب، استاد سبحانی معانی لغات خاصی را که از زبان هندی در فارسی راه یافته، همراه با آیات و احادیث و اعلام ب آورده است.

* گلشن راز

تر: شیخ محمود شبستری. با مقدمه و لغات

توضیحی: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، نشر علم، ۱۳۸۴، ۱۸۹ ص، وزیری.

شیخ سعدالدین محمود شبستری، عارف نامدار قرن هفتم و اواخر قرن هشتم هجری است. از زندگی او اطلاع اندکی در دست است. وی در شبستر نزدیک تبریز به دنیا آمد و در جوانی برای تحصیل علم به شام، حجاز، مصر و جاهای دیگر سفر کرد و در آن سرزمین ها به دنبال علمارفته و از محضر آنان بهره مند شده است. از شیخ محمود، جز گلشن راز، چهار کتاب دیگر: (سعادت نامه، حق الیقین، مرآت المحققین، مراتب العارفین)، نیز به جا مانده و این مجموعه، در سال ۱۳۵۶ با مقدمه و تصحیح و توضیحات دکتر صمد موحد، به سرمایه کتابخانه طهوری به چاپ رسیده است.

متن حاضر، نسخه ای از گلشن راز است که در ۱۰۳۴ بیت به خط نستعلیق فوق ممتاز و همراه با «بیت شمار» است. استاد سبحانی ابیات دشوار و ترجمه آیات و احادیث این دفتر را با توضیحات لازم، به ترتیب بیت شمار و با رعایت ایجاز و با مراجعه به مفاتیح الاعجاز و توضیح و ترجمه استاد عبدالباقی در نیمه دوم کتاب آورده است.

د: انتخاب و شرح متن

* گزینه مثنوی مولوی

انتخاب و شرح: دکتر توفیق سبحانی. چاپ اول، تهران، نشر قطره، ۱۳۷۲، ۱۶۴ ص، رقعی.

ادبیات گرانسنگ و هزارساله فارسی، آئینه تمام نمای فکر و فرهنگ و ذوق و هنر ما ایرانیان است و ناگفته پیداست که هر اثری که بتواند هنرمندانه منتخبی از یکی از آثار ادبی را با شرح و ایضاح در پیشدید نسل نو قرار دهد، خدمتی بایسته و بزرگ به حفظ هویت فرهنگی جامعه فارسی زبان ایران و جهان است.

کتاب حاضر که در مجموعه گنج ادب، (گزینه های ادب فارسی)، به سرپرستی دکتر حسن انوری سامان یافته، متن گزیده ای از دفترهای ۱، ۲، و ۳ مثنوی مولانا به تصحیح نیکلسون است که استاد سبحانی آن را با سلیقه ویژه خویش آراسته است. در این اثر، نخست مختصری درباره زندگی و آثار مولانا (کلیات شمس، مثنوی، فیه مافیه، مجالس سبعة و مکتوبات)، بحث شده و سپس، داستان هایی چون: بازرگان و طوطی، نجوی و کشتیبان، موسی و شبان، فیل و تاریکی و چند داستان دیگر از مثنوی آورده و شرح شده اند.

* گزیده اشعار مسعود سعد سلمان

انتخاب و شرح: دکتر توفیق سبحانی. چاپ دوم، تهران، انتشارات علمی، ۱۸۷ ص، وزیری.

در یادداشت هیأت مشاوران این مجموعه آمده است: «ادبیات، از دو گذرگاه ما را با زندگی پیوند می دهد: از گذرگاه عاطفی، وقتی که آن را می خوانیم، از گذرگاه خردورزی، وقتی که آن را بررسی و نقد می کنیم. مطالعه و بررسی آثار باید با بررسی توأم جنبه های زبانی، هنری و محتوایی انجام گیرد. به این معنی که پس از حل دشواری های واژه ای و تعبیرها و اصطلاحات متن، و اشاراتی که به تاریخ و قصص و اساطیر ممکن است وجود داشته باشد، باید به بررسی ارزش هنری و سپس به تجزیه و تحلیل محتوای آثار پردازیم... این گزیده و گزیده هایی که مجموعه «ادب فارسی» را تشکیل می دهند، با عنایت به چنین هدف هایی تهیه شده است.» در این دفتر می خوانیم:

عصر مسعود سعد و محیط زندگانی او / مسعود و شعر / سالشمار حوادث عصر مسعود سعد / دیدگاه ها / قصاید / و «قطعه، غزل و رباعی» گفتنی است که چاپ دیگری نیز از این اثر از سوی نشر قطره، (ویرایش دوم) منتشر شده که چاپ هشتم آن، تاریخ سال ۱۳۸۴ را بر خود دارد.

ه: آثار در دست انتشار

۱- شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی. دوره دو جلدی همراه با توضیح لغات، اعلام و کشف الایات خاص. این اثر توسط نشر روزنه منتشر خواهد شد.

۲- «مثنوی» در دو قطع رحلی و پالتویی. این اثر نیز توسط نشر روزنه چاپ و نشر خواهد شد.